

TÜRK SİNEMASINDA ORDU-MERKEZLİ SİNEMA DAİRESİ'NİN ÖNEMİ VE YERİ

SİNEMANIN DOĞUŞU VE ÜLKEMİZE GİRİŞİ

Nebahat AKGÜN ÇOMAK

Sinema, 19. Yüzyılın sonlarına doğru. 28 Aralık 1895 yılında Paris Boulevard Capucines Grand Cafe'nin Hint Salonu'nda Lumiere Kardeşler (Louis Lumiere ve Auguste Lumiere) tarafından ilk filmin çekilmesiyle varlığını ortaya koymuştur. Böylece sinemanın doğuşu 7. Sanatın başlangıcını dünyaya duyurmuştur. Sinemanın dışındaki sanat dallarında, insanlığın betimleme ve üretimsel yaratılarının (resmi, edebiyat, müzik, yontu, tiyatro, dans,...) başlangıç tarihi belli değildir. Ancak sinemanın tarihi çizilmiş ve varoluşu gözler önüne serilmiştir. 28 Aralık 1895 günü sinema ile izleyiciler buluşmuş, günümüze dek süren ve varlığını sonsuza değin sürdürecektir olan bir devingen sanat dalı olma özelliğini taşımaktadır. Sinemayı öbür sanatlardan en önemli özellik "hareket"tir. Bu hareket devinimli bir görüntüleme yordamı ile ortaya konulmaktadır. Christian Metz görüntü için; "Herhangi bir görüntü değil, film ayırımına yerleştirilmiş devinimli görüntü" demektir. Görüntü dili ile yapılan bu sanat dalı günümüzde iletiyi en iyi taşıyan bir unsur olma özelliğini korumaktadır. Devinim

yüzyıllardır insanoğlunun arama duygusunu ve merak konusunu irdelemiştir. Bundan dolayı sinema olgusunun ortaya çıkması için elektrik, kamera ve fotoğrafa gereksinim görülmüştür. Yüzyıllar önce “Ünlü ressam ve bilgin İtalyan Leonarda da Vinci (1452-1519)’nın kuramını tanımladığı, <doğa, kimya, ışık, optik>, İtalyan Giovanni Battista Della Porta (1540-1615)’nın; “Karanlık Kutu (Camera Obscura)”su, Alman arkeolog ve doğabilimci Athanasius Kircher (1601-1680)’in; Magia Cystera-Sihirli Fener, İngiliz fizikçi ve matematikçi İsaac Newton (1642-1727)’in; güneşin yedi rengini içeren ve hızla döndürülünce tüm renklerin beyaz olduğu, “Newton Çarkı”, 18. Yüzyılda zenginlerin portre kullandığı “Saydam Kamera (Camera Lucida)” sayılabilir.¹ Bu arada daha bir çok çalışma yapılmıştır. Bunlar, Fransız Niepce (1765-1833)’in “ilk fotoğrafı” bulması, Belçikalı Joseph Plateau (1801-1883)’nin yaptığı bir hareketin birbirini izleyen görüntülerini üreten “Phenakistoscope” İngiliz Muybridge (1830-1904)’in yan yana dizilmiş 24 fotoğraf makinesiyle çektiği 24 koşan at görüntüsü, Amerikalı Thomas Alva Edison (1847-1931)’un, “Kinetograph (1888)” adlı projeksiyon makinası ve film gösterme makinası “Kinetoscope (1839)’tur. Ancak devinimli görüntü alanındaki en önemli çalışmalar arasında Louis ve Auguste Lumiere Kardeşler’in çalışmaları yer almaktadır. Lumiere Kardeşler Sinematograf (Cinematographe) üzerinde çalıştılar ve Edison’un Kinetoskop’u, Paris’te 1894’de sergilenirken bu aygıtı yakından görme ve inceleme şansına sahip olmuşlardır. Bu da onlara bir başlangıç ve izleyecekleri yolu çizmiştir. Artık, Lumiere Kardeşler kendi filmlerini çekmeye başlamışlardır. 1895’de, La Sortie des Usines Lumiece “Fabrika Çıkışı” adı ile ilk filmlerini gerçekştirdiler. Bu

¹ Metin Erksan, “Yüzyıl Önce Bugün”, Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1995.

filmden sonra La Arrive d'un Train en Gare de la Ciotat, "Trenin Gara Girişi" adlı filmi çekmişlerdir. Trenin Gara Girişi adlı film 28 Aralık 1895'te Paris'te halka açık olarak gösterime sunulmuştur. Sinema, doğuşu ile sınırı belirlenen tek sanat dalı niteliğindedir.

Lumiere Kardeşler'in sinematograf aygıtının, kısa zamanda ünü tüm dünyaya yayılmıştır. Lumiere Kardeşler'in yanlarında çalışan kameramanlar, dünyanın her bir yanına yayılarak sinema sanatını (henüz sinemanın sanat sayılmadığı dönemlerde) tanıtmaya ve yaymaya çalışmışlardır. Bu arada 1896-97 yıllarında ülkemize de kameramanlar gelerek filmler göstermeye ve çekmeye başlamışlardır. Bu tür gelişmeler, sinemanın doğuşunda ülkemize girişine kadar bu geçen süreç içinde Merkez Ordu Sinema Dairesi'nin Türkiye'de sinema sanatının benimsenmesinde önemli rol aldığını görmekteyiz.

2.ORDU-MERKEZLİ SİNEMA DAİRESİ

Lumiere Kardeşler'in yanında çalışan kameramanlardan Promio Kardeşler 1896 yılında ülkemize gelerek sinematograf aygıtını tanıtmışlar ve gösterime başlamışlardır. Ayrıca Promio Kardeşler, "Boğaziçi Kıyılarının Panoraması", "Türk Topçusu", "Türk Piyadesinin Geçit Töreni" gibi filmler çekmişlerdir.

II.Abdülhamit döneminde, 1896'da sarayda (Yıldız Sarayı) ilk film gösterimi Bertand adlı bir Fransız tarafından yapılmıştır. Bu film gösteriminden sonra Fransız Pathe Film Şirketi, İstanbul temsilcisi Polonya asıllı Romanya Yahudisi Sigmund Weinberg'in (asıl mesleği fotoğrafçılık) Beyoğlu'ndaki Sponek Birahanesi'nde 1895'te Lumiere Kardeşler'in, bir Trenin Gara Girişi (Larrivee d'un train en gare da la Ciotat) dlı filmini göstermiştir. Sigmund Weinberg

daha sonra Sponek Biraşanesi'nden ayrılarak Fevziye Kiraathanesi'nde film gösterimlerine devam etmiştir.

İlk filmler ise Makedonya asıllı Manakia Kardeşler (Yanaki Manakia 1878-1960) ve Militiades Manakia (1882-1964)'in 1907'den itibaren Balkanlar'ın tarihini ve göreneklerini, günlük hayatını anlatan, dini, etnik kaygılardan uzak çekilmiş belge niteliği taşıyan (1911'de Sultan Mehmet V.Reşad'ın Selanik ve Manastır Seyahati, 1907'de Jöntürk Hareketi, 1906'da Bir Vlak Düğünü, 1906'da Grevana'da Bir Panayır, 1908'de Bir Pintus Köyünde İlkokulun Açılışı) filmlerdir.

23 Temmuz 1908'de II.Meşrutiyet'in ilan edilmesi Türk toplum yaşamında toplumsal, siyasal, kültürel değişimlere yol açmıştır. Bu gelişmeler, Türk Sinemasına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu dönemde ilk yerleşik sinema salonu Sigmund Weinberg tarafından Beyoğlu'nda "Cinema Theatre Pathe Freres" adı ile açılmıştır. Sinema olgusu açısından ikinci önemli özellik, II.Meşrutiyet'in ilk Cuma selamığınının 4 Ağustos 1908'de filme alınmasıdır. Bu filmi, 1911'de "Sultan V.Mehmet Reşad'ın Rumeli Gezisi"nin filme alınışına ilişkin görüşlerini belirten Türk Sinema Tarihinde önemli bir yere sahip olan ve muhalif bir entelektüel olarak simgeleşen Metin Erksan; "Sultan V.Mehmet Reşad'ın Rumeli Gezisi'nde Kosova'da büyük bir kalabalıkla kıldığı Cuma namazınının Manakia Kardeşler tarafından filme alındığını" belirtmektedir. Bu filmden sonra 1913'te Balkan Savaşı ve Hamidiye Kruvazörü'nün bombardımanını gösteren görüntüler yer almaktadır.

14 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşına girmiştir. Osmanlı Hariciye Nazırı Enver Paşa'nın bu dönemde Almanya ziyaretlerinde, Alman Ordusu'nun "Ordu Film Dairesi"ni kurduğunu görmüştür. Bu durumdan etkilenen Enver Paşa, Türkiye'de hemen bir "Merkez Ordu Sinema Dairesi" kurulmasını sağlamıştır. Merkez Ordu

Sinema Dairesi'nin kurulması ile birlikte yurtdışından bir film kamerası İstanbul'a getirilmiştir. Enver Paşa'nın bütün gayret ve öncülüğü ile 1915'te kurulan merkez Ordu Sinema Dairesi; savaşlar, mitingler, Padişahın ya da Başkomutanın özel yaşamlarını anlatan belge filmler ile ilk konulu filmleri çekmeye başlamıştır. Önceleri merkez Ordu Sinema Dairesi'nin başına Sigmund Weinberg getirilmiş, daha sonra Weinberg'in yerine yardımcısı Fuat Uzkınay geçmiştir. Fuat Uzkınay 1888'de İstanbul'da doğmuş ve İstanbul Üniversitesi'nin fizik bölümünü bitirmiştir. Uzkınay İstanbul Sultanisi'nde memur olarak çalışırken Weinberg'i okulda film gösterimi sırasında tanımış ve kendisinden makinayı kullanmasını öğrenmiştir. Uzkınay kendisine, film gösterme makinası alarak okulda, haftanın belirli günlerinde film gösterimi yapmıştır. Fuat Uzkınay Ordu'da yedek subay olarak görev yaparken, 14 Kasım 1914 günü, "Ayastefenos'daki Rus AbidesininYıkılışı" adı ile bilinen 300 metrelik ilk belge filmini çekmiştir. Fuat Uzkınay, ayrıca bu filmi ile Yeşilköy'de dikili bir anıtın yıkılışını, 1877'de Türk-Rus savaşını ve imzalanan Aystefonas Antlaşması'nın önemli yönünü vurgulamaya çalışmıştır. Fuat Uzkınay'ın çektiği bu filmin yanısıra merkez Ordu Sinema Dairesi ilk kez konulu filmler de çekmeye başlamıştır. "Lelebici Horhor" ve "Himmet Ağa'nın İzdivacı" adlı bu filmler bitirilememiştir. Savaş ve işgal yıllarında, sanatçıların askeri hizmete alınması üzerine filmler yarıda kalmıştır. 1917'de kurulan Müdafa-i Milliye Cemiyeti adına Sedat Simavi tarafından çekilen ilk konulu filmler olan Pençe (1917'de Mehmet Rauf'un romanından uyarılma) ve Casus (1917)'tur. Merkez Ordu Sinema Dairesi, Askeri Müze'nin bir bölümüne taşınmış, burada bir arşiv kurulmuş, yabancı ve yerli filmler toplanmaya başlanmıştır. Fuat Uzkınay'dan sonra Lale Sineması'nı işleten Cemil Filmer ve Mazhar Kınay; 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Mitingini

çekmişlerdir. Halide Edip Adıvar, Sultanahmet Mitingi'ndeki gelişmeleri Ordu Film Bürosunda izlemiştir. 1919'da kurulan Malul Gaziler Cemiyeti, 30 Ekim 1918'de işgal altında kalan Osmanlı Devleti'nin sinema çalışmalarını yürütmüş ve daha önce çekilmiş olan filmleri almıştır. Malul Gaziler Cemiyeti belgesel filmler ile işgal dönemini yansıtan konulu filmler çekilmesine öncülük etmiştir. Malul Gaziler Cemiyeti adına çekilen Mürebbiye, Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın yapıtından uyarlanmıştır. Filmde; varsıl bir ailenin çocuklarının eğitimi için yalıya alınmış Fransız Fettan ve güzel mürebbiye Anjel'in erkekleri baştan çıkarışı ele alınmaktadır. Ayrıca filmde haremlik-selamlığın egemen oluşu, kadın-erkek ilişkilerinin çarpıklığı ile yabancı mürebbiyelere verilen olumlu ya da olumsuz değerlendirmeler vurgulanmaktadır. Oyuncuları ise; Raşit Rıza, Behzat Butak, Bayzar Fasulyecihan, İlme Kalitea ve Ahmet Fehim Efendi rol almışlardır. Bu filmin, işgal kuvvetlerine karşı bir tepki oluşturacağı gerekçesi ile Anadolu'da gösterimi yasaklanmıştır. 1895 yılında sinematograf aygıtının bulunması ile ilk filmler bir fuar eğlencesi olmuştur. Daha sonraki aşamalarında ve özellikle 1908'den itibaren konulu filmlerin gündeme gelmesi ile dünyanın her yanında sansür uygulanmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye'de ilk sansür uygulamasını Ahmet Fehim Efendi tarafından "Malul Gaziler Cemiyeti" adına çekilen "Mürebbiye" adlı filme işgal kuvvetlerince uygulanmış ve Fransızlar bu filmi protesto etmişlerdir.

Malul Gaziler Cemiyeti adına çekilen öbür film ise Yusuf Ziya Ortaç'ın bir oyunundan uyarlanan "Binnaz" adlı filmidir. Filmin yönetmenliğini Fazlı Necip ve Ahmet Fehim Bey üstlenmişlerdir. Başrollerde Hüseyin Kemal, Ekrem Oran ve Matmazel Blanche'yi görmekteyiz. Filmin konusu ise; Lale Devri'nde güzel bir kadın olan Binnaz'ın aşkını

kazanabilmek için savaşılan iki erkeğin mücadelesi anlatılmaktadır.

Enver Paşa'nın öncülüğüyle İstanbul'a getirilen film kamerası en son Malul Gaziler Cemiyeti tarafından 1922'de Kemal Film'e verilmiştir. Kemal Film sinema çalışmalarını başlatarak 1922'de İstanbul'da "Bir Facia-ı Aşk", "Ateşten Gömlek", "Nur Baba", 1923'te "Sözde Kızlar", "Kızkulesi'nde Bir Faacia" adlı filmleri çekmişlerdir.

SONUÇ

Osmanlı Hariciye Nazırı Enver Paşa'nın, I. Dünya Savaşı sırasında Alman Ordularının propaganda aracı olan filmlerini görüp, gayretleriyle bir kamerayı İstanbul'a getirtmiştir. Bu kamera Merkez Ordu Sinema Dairesi'ne verilmiş ve ilk film çekimleri askeri kuruluşlar tarafından yürütülmüştür. Sinema'nın ilk adımları askeri amaçla ülkemize girmiştir. Konulu filmlerin çekimleri başlamadan önce, savaş ve tören sahneleri, önemli komutanlar ile onların yaşamlarını konu alan görüntüler ve Sultanahmet'te yapılan miting, İzmir zaferi ve İstiklal adlı uzun belgesel filmlerin çekilmesi görülmektedir. Böylece ülkemize giren sinema, askeri bir kurumun elinde, askeri belgeseller çekerek girmiştir. Bu girişim Türk sinema tarihinde önemli yerini korumakta ve Türk Sinemasının öncülüğünü üstlenmiş bulunmaktadır. Merkez Ordu Sinema Dairesi aynı zamanda sinemanın bir sanat olarak belirlenmesine ve bu ilginin yaygınlaşmasına önemli bir katkı sağlamıştır.

KAYNAKÇA

1. AND Metin, "Türkiye'de Sponek Birahanesi'nde İlk Sinema Gösterisinin Öncesi ve Sonrası", Milliyet Sanat Dergisi, Sayı.106, 15 Kasım 1974.
2. ÇOMAK Nebahat, Yazının İşlevsel Kullanımı, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
3. DÜNYA Sinema Tarihi, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul, 1994.
4. ERKSAN Metin, "Yüzyıl Önce Bugün", Cumhuriyet Gazetesi, 28 Aralık 1995.
5. ANARAN Alim Şerif, Türk Sinema Tarihi, Artist Yayınları, İstanbul, 1962.
6. ÖZON Nijat, Türk Sinema Tarihi, Artist Yayınları, İstanbul, 1962.
7. SCOGNAMİLLO Giovanni, Türk Sinema Tarihi, Metis Yayınları, İstanbul, 1987.